

Museumsutstillingen som arena for religionsdialog

Et aspekt ved integrasjon som stadig er fremme i den offentlige samtalen, er religionsmangfold, og hvordan dette skaper konflikter, frykt og parallelle kulturer. Flere har hevdet at det trengs arenaer for religionsdialog, der mennesker med ulik trosbakgrunn kan møtes til samtale og refleksjon. I denne artikkelen spør vi om en museumsutstilling kan benyttes som arena for religionsdialog, og hvilke metodiske og praktiske utfordringer det i så fall skaper. Med utgangspunkt i klasser fra voksenopplæringen er ulike formidlingsopplegg testet i utstillingen *Homo Religiosus* på Perspektivet Museum (PEM) i Tromsø. Artikkelenes forfattere har både et innenfra- og et utenfrablikk. Marianne A. Olsen er ansatt som konservator ved PEM, mens Trude Fonneland er professor i kulturvitenskap og jobber ved Tromsø Museum – Universitetsmuseet. Olsen har vært sentral i dokumentasjons- og formidlingsarbeidet knyttet til *Homo Religiosus*, mens Fonneland har vært til stede i utstillingen som observatør under klassebesøk.

Om Perspektivet Museum og utstillingen *Homo Religiosus*

Perspektivet Museum (PEM) er en forholdsvis ung institusjon, etablert i 1996 som regionmuseum for Tromsø-området. Ved opprettelsen ble to kulturhistoriske museer tatt opp i stiftelsen: Troms Folkemuseum og Tromsø Bymuseum. Museet forvalter derfor store kulturhistoriske samlinger, samtidig

256
som formålet hele tiden har vært å være en viktig stemme i den pågående offentlige samtalen. Historisk sett er Tromsø-området flerkulturelt, med nordmenn, samer, kvener og tilreisende handelsfolk fra Nordvest-Russland og Sentral-Europa. De siste årene har byen fått et ytterligere mangfold grunnet studenter, arbeidsinnvandrere og flyktninger, og i dag finnes det rundt 140 nasjonaliteter i kommunen. Å skape toleranse for kulturelt mangfold er et viktig formål for PEM. Gjennom dokumentasjon og formidling tas det utgangspunkt i de menneskene som bor og lever i regionen, noe som både i fortid og i samtid gir et mangfold av stemmer tilknyttet så vel minoritet som majoritet.

Perspektivet Museum har ingen faste utstillinger, og en kjerne i museets virksomhet er dokumentasjons- og utstillingsprosjekter med en samtidsaktuell tematikk. Empirien samles gjerne i lokal kontekst, men intensjonen er at budskapet skal oppleves relevant – uavhengig av geografisk tilhørighet. Eksempelvis handlet utstillingen *Flytende russisk* om russiske sjøfolk i Tromsø både i dag og i den historiske pomortiden, men dypest sett handlet den om de «bildene» mennesker med ulik etnisk tilhørighet skaper av hverandre (Fremmerlid 2008). I perioden 2011–2014 utførte museet en omfattende dokumentasjon av religiøst liv i Tromsø. Arbeidet dannet basis for utstillingen *Homo Religiosus*, og det er religionsdialog i denne utstillingen som behandles i det følgende. Bakgrunnen for dokumentasjonsarbeidet var en observasjon av at religion i stadig større grad er en del av den offentlige samtalen, men da gjerne satt inn i en globalpolitisk ramme der konflikt og splittelse er i fokus (Jacobsen 2005: 11). Lokalt ble dette spesielt synlig da avisen Nordlys i 2010 presenterte reportasjeserien «Islam i Tromsø». To forskere analyserte seinere dekningen, og oppsummerte at «De 1000 muslimene i Tromsø ble

tolket i lys av et internasjonalt og mediefientlig bilde av islam, der både det redaksjonelle stoffet og leserinnleggene i større grad refererte til tilstander andre steder i verden enn til en norsk og nordnorsk virkelighet» (Døving og Kraft 2013: 171). Det var lite som handlet om utøvelse, fellesskap og det å leve som religiøst menneske. I vårt arbeid valgte vi derfor å fokusere på «hverdagsreligiøsitet» i nord, eller det som innenfor religionsvitenskapen gjerne omtales som «lived religion» (McGuire 2008).

Tromsøs religiøse liv er mangfoldig, og i dokumentasjonen tok museet utgangspunkt i åtte forsamlinger. Disse ble valgt ut fra et ønske om å vise mangfold og variasjon, både innenfor kristendommen og mellom religioner.

257

Enkelte forsamlinger har lang historie på stedet, mens andre har oppstått gjennom nyere innvandring og samfunnsendringer de seinere årene. Noen har tresifrede medlemstall, mens andre møtes i små, private stuer. I tillegg er det utført enkeltarbeider utenfor fellesskapene, eksempelvis av troende som utøver sin religion alene.

Innenfor religiøst liv er individ og fellesskap knyttet sammen på en særegen måte, der valgene er personlige, men gis mening innenfor kollektive rammer. Selv om museet i sitt dokumentasjonsarbeid tok utgangspunkt i forsamlinger, har det vært viktig å gripe åndelig liv gjennom enkeltindividets utøvelse, søken og forståelse fremfor teologiske læresetninger og dogmer. Informantenes

Dåp i Den norske kirke. Foto: Mari Hildung / Perspektivet Museum

258

Fredagsbønn i moskeen Alnor. Foto: Mari Hildung / Perspektivet Museum

Himani (hindu) utøver sin religion alene. Foto: Mari Hildung / Perspektivet Museum

259 fortellinger har derfor vært viktige, og kvalitative intervjuer er blitt gjennomført med førti personer. I tillegg inneholder dokumentasjonsmaterialet

6000 fotografier, lyd- og filmopptak, og notater fra deltakende observasjon.

I november 2014 åpnet utstillingen *Homo Religiosus*. Her ønsket museet delvis å synliggjøre noe av byens religiøse mangfold, men også å skape en arena for refleksjon og kontemplasjon rundt livets store spørsmål som liv/død, lys/mørke, tradisjon og fornyelse. «Religion kan sammenlignes med kunst og skjønnlitteratur i det at den beriker sinnet, gir sterke opplevelser og dybde i dagliglivet», skriver religionsviterne Gilhus og Mikaelsson (2007: 8). For å gripe både det konkrete og det sanselige ble to kunstnere involvert i utstillingsarbeidet: billedkunstner og scenograf Lawrence Malstaf og musiker Aggie Frost. I tillegg til deres arbeider ble det benyttet en rekke skjønnlitterære tekster i utstillingen. I hele arbeidet var det et mål at kunst og kunnskap skulle spille sammen og fremstå som en helhet.

Museumsrekrutt Rodmire Taylor-Smith dokumenterer religiøst liv i Tromsø. Foto:

Mari Hildung / Perspektivet Museum

260

Bakgrunn for prosjektet

Perspektivet Museum ser det som viktig at det er en sammenheng mellom dokumentasjon, utstillingsproduksjon og formidling, og prosjektlederen for dokumentasjon tar vanligvis imot grupper i starten av en visningsperiode. Dette er en arbeidsmåte for kreativt samarbeid, overføring av kunnskap og forståelsen for hvordan dynamikker mellom publikum, utstillingselementer og formidler kan foregå. Prosjektleder Marianne A. Olsen, heretter omtalt som formidler, tok derfor imot en rekke grupper i *Homo Religiosus* etter åpningen. Dette var blant annet lærer- og elevgrupper fra voksenopplæringen,

klasser fra videregående skole, studenter og konfirmanter i Den norske kirke. Besøkene etterlot oss med en rekke observasjoner og antakelser. Det syntes som om lærere som underviste i flerkulturelle klasser, var bevisste på at de hadde mange dypt religiøse elever, men at tematikken i liten grad var en del av skolehverdagen. I uformelle samtaler begrunnet de dette delvis med fagplaner og pensum, men også med at konfliktfylte situasjoner kunne

Fra utstillingen *Homo Religiosus*. Foto: Mari Hildung / Perspektivet Museum

261

oppstå i klassen. En gjennomgang av undervisningsplan og e-postkontakt med lærere på voksenopplæringen bekreftet at verken elever med *Norsk med samfunnskunnskap* eller *Grunnskolen* hadde religion som fag eller obligatorisk emne.¹

Parallelt så vi at mange elever med flerkulturell bakgrunn viste stort engasjement i utstillingen. Dels ønsket de å fortelle om sitt eget åndelige ståsted, men vel så stor var nysgjerrigheten på tradisjonelt religiøst liv i Tromsø og det mangfoldet som finnes i dag. Erfaringene bevisstgjorde oss rundt det faktum at mange mennesker med sterk religiøs forankring føler forvirring når de kommer til et samfunn der religiøse strukturer er lite synlige. Gruppebesøkene tok form av aktiv kommunikasjon, der det i møtet mellom formidler og besøkende ble skapt ny kunnskap av betydning for begge parter. Formidler hadde ledet et omfattende dokumentasjonsprosjekt om religiøst liv i Tromsø, men møtene i utstillingen ga stadig ny informasjon og nye innspill som kompletterte og endret bildet av «religionsbyen Tromsø».

I klassene fra voksenopplæringen var alle elevene innflyttere til Norge, mens klassene fra videregående skoler bestod av elever med både majoritets- og minoritetsbakgrunn. I flere tilfeller opplevde vi at etnisk norske elever var mindre aktive enn minoritetselevne. Det kan være flere grunner til dette. Selv om religion i Norge ofte presenteres som privatisert (se Repstad 2000), betyr ikke det at religion forsvinner fra den offentlige samtalen eller fra skolens læreplaner og læringsmål. EU-prosjektet REDCo (*Religion in education. A contribution to dialogue or a factor of conflict in transforming societies of European countries*) viser likevel, på bakgrunn av en spørreundersøkelse av 800 ungdommer, at norsk ungdom i liten grad snakker sammen om religion. Det påpekes her at identiteten for mange ligger i interessene deres, ikke så mye i hvilket livssyn de har. Prosjektet vektlegger også at muslimske ungdommer er mer stolte over å være troende, mens kristne i mange sammenhenger underkommunerer sin egen religion og uttrykker at det er flaut å avsløre egen religiøs tilhørighet (Skeie og von der Lippe 2009).

Erfaringene fra de første gruppebesøkene i *Homo Religiosus* underbygger dette bildet, og sammen med medieoppslag overbeviste de oss om at det trengs en alternativ arena for religionsdialog i Tromsø. Spørsmålet var om –

1 www.voksenopplaringen.tromsoskolen.no. På e-post svarer lærer på voksenopplæringen i Tromsø: «Religion er ikke obligatorisk emne i fag hos oss: hverken i 'Norsk med samfunnsfag' eller 'Grunnskolen'. Religion blir diskutert i klassen hvis det passer sånn.»

262

og hvordan – museumsutstillingen kunne fylle en slik rolle. For å undersøke dette koblet museet inn Trude Fonneland, professor i kulturvitenskap, som ekstern observatør.

Museet som dialogarena

De siste årene har det blitt fokusert sterkt på kulturhistoriske museer som «dialogarenaer» (NOU 1997:7, 39–41). Museene skal ikke lenger belære gjennom monologer, men åpne for refleksjon og flerstemmighet. Skal man kunne snakke om en reell dialogarena, må bruk av dialogiske metoder etter

vår mening være gjennomtenkt innenfor ulike felt i museets virksomhet – som innsamling, dokumentasjon, utstillingsproduksjon og formidling. Nedenfor vil vi imidlertid legge vekt på skoleformidling for flerkulturelle klasser. Med dette mener vi klasser som har elever med tilknytning til flere forskjellige kulturer og land. Da Tromsø tradisjonelt er etnisk mangfoldig, og det i dag bor folk av rundt 140 nasjonaliteter i kommunen, kan de fleste

Klassebesøk i utstillingen *Homo Religiosus*. Foto: Mari Hildung / Perspektivet

Museum

263

klasser omtales som flerkulturelle. I denne artikkelen benytter vi imidlertid begrepet om klasser på voksenopplæringen.

Innhold og betydning av ord og begreper skifter med tid og kontekst.

Det gjelder også det etter hvert hyppig refererte begrepet «dialog». I dette tilfellet er den primære tilnærmingen til begrepet knyttet til professor i pedagogikk Olga Dysthe. Hun er igjen inspirert av den russiske litteratur-, språk- og kulturteoretikeren Mikhail Bakhtin (1895–1975). Bakhtins syn kan i kortform uttrykkes slik at det ikke er *jeg*, men *vi* som skaper mening. Han skriver at mening oppstår i samspillet mellom de som kommuniserer, og at responsen fra den andre er det aktiverende prinsippet som gir forståelse (Dysthe, 2012: 58f). Dette synet bryter med en monologisk sender–budskap–mottaker-modell, og innebærer at ny mening skapes når elever reagerer på det som uttales eller oppleves. Det de har hørt, lest eller sett, får spille med når de responderer, og siden hver elevs erfaringer er unike, blir ytringen «urepeterbar» (Dysthe 2012: 59).

Dialog i klasserom og utstillingsrom

En utstilling skaper andre rammer for dialog enn det et klasserom gjør.

Forskjeller finnes på en rekke områder, blant annet det at elevene befinner seg utenfor dagliglivets rammer, og at læreren kun blir deltaker – og ikke premissleverandør. Et annet moment er hvordan de materielle omgivelsene er svært annerledes med kunstverk, fotografier og gjenstander. Spørsmålet er om dette hemmer eller fremmer dialogen, og om man ikke bare kan snakke om en dialog mellom mennesker, men også mellom elevene og utstillingselementene. Selv om man innenfor museumsmiljøer i mange år har snakket om dialogmuseer, er det ikke gitt at det er dette de besøkende forventer. I artikkelen «Museet i dialog» fra 2011 beskriver Berit Anne Larsen og Anne Sophie Warberg Løssing resultatet av en rekke brukerworkshops på Statens Museum for Kunst i København med ungdom mellom 18 og 25 år som målgruppe: «Flertallet av informanterne uttrykker en forventning om at møte ekspertviden på museet, hvilket er en av bevæggrundene for overhovedet at gå på museum». De uttrykker «en klar forventning om, at museet i rollen som autoritet har foretaget en række kvalificerede og kuratoriske valg for dem og dermed udvalgt relevant, faglig viden» (Dysthe 2012: 28).

264

Den typen formidling som det legges opp til i *Homo Religiosus*, representerer et brudd med tradisjonelle forventninger til museumsrommet. Som

Hans Dam Christensen understreker i artikkelen «Mellom formidling og kommunikation? Eller fra autoritativ viden til forhandlet viden på museer» (2012), er museenes «viten» i dag til forhandling. Denne måten å ta imot elevgrupper i museumsrommet på representerer en forskyvning fra en autoritativ forskningsformidling til en formidling der de besøkende også er sentrale medprodusenter og medformidlere.

Fra å beskrive en samtale der noe står på spill, har «dialog» for mange blitt navnet på en samtale som unnviker kontroversielle temaer og glatter over

motsetninger på en kunstig harmoniserende måte (Grung og Leirvik 2012: 78). Målet med dialog i formidlingsprosjektet i *Homo Religiosus* er ikke nødvendigvis enighet. I tråd med Lars Laird Eriksens analyse av verdisamtaler i skolen kan dialog like fullt karakteriseres som et «uenighetsfellesskap»: «En gruppe mennesker med ulike meninger som er i en felles prosess for å løse et problem eller en utfordring» (Eriksen 2014: 12). Dialog er med andre ord en prosess som rommer både uenighet og forskjeller. Et av målene med *Homo Religiosus* er at besøkende skal få øynene opp for det mangfoldet av religiøse praksiser, steder og uttrykk som byen Tromsø rommer – for religiøse menneskers fortellinger som aktive subjekt som både lytter, snakker og handler. Videre er det et ønske å omskape museumsrommet til en arena for dialog knyttet til temaet «religionsbyen Tromsø», og dermed bidra til å utvide elevers kunnskaper om hva andre tror og tenker, for å forebygge konflikter og spenninger.

Religionsdialog

Hva innebærer det å drive en religionsdialog? I artikkelen «Religionsdialog, identitetspolitikk og kompleksitet» (2012: 77) skriver Anne Grung og Oddbjørn Leirvik at begrepet knapt nok ble benyttet i norske medier før på midten av 1990-tallet, og at betydningen siden den gang har vært i stadig endring. I dag er religionsdialog delvis institusjonalisert, eksempelvis gjennom *Samarbeidsrådet for tro og livssynssamfunn* og ulike prosjekter. I slike sammenhenger møtes gjerne formelle representanter for religioner og ulike religiøse retninger, og de diskuterer eksempelvis etiske og politiske problemstillinger. Disse foraene er viktige, men fanger selvsagt ikke alle. Én utfordring er representativitet, der en *representant* gjerne blir en mannlig religiøs leder.

265

Videre tar man i liten grad hensyn til spenningen mellom individ og gruppe innenfor religiøst liv, der kategorisering tilslører reelt mangfold (Grung og Leirvik 2012). Etter vår mening er det derfor også behov for uformelle fora der folk kan møtes uten å være representanter for en tro eller en retning, men som individer med komplekse identiteter.

For å skape religionsdialoger trengs det arenaer, og blant annet har mange kirker åpnet dørene for slike samtaler. Rommene er fine, men har gjerne sterk symbolikk knyttet til kristendommen, noe som trolig påvirker samtale og maktforhold. Enkelte vil trolig også kvie seg for å tre inn i andre religioners rituelle rom. I Tromsø er i tillegg bibliotek og kulturhus benyttet i dialogsammenheng, mens utstillingsrom ved museer kun i mindre grad har blitt brukt til dette.

I Norge har en rekke teologer vært aktive i arbeidet med religionsdialog. En av dem er Anne Hege Grung, som skriver følgende: «Dialog er et møte ansikt til ansikt mellom likeverdige parter uten skjulte hensikter. Jeg går inn i en dialog, ikke for å forandre den andre, men for å ta del i den gjensidige forandringen som kan skje gjennom et møte» (Leirvik 2007: 9). En teolog går trolig inn i en religionsdialog med et eget trosfundament, og Oddbjørn Leirvik påpeker: «Prosessane utfordrar min identitet. Kven er eg i møtet med folk som trur og tenkjer annleis enn meg, som enten er mer sekularisert enn eg eller viser religionen sin mykje tydelegare enn det eg er vant med?» (Leirvik 2007: 7.)

Som troende må man i reelle religiøse dialoger gå dypt i seg selv. Spørsmålet er om det er mulig å delta i eller lede en religionsdialog uten å være troende? Vi mener at begge deler er mulig. Norge er i dag både sekularisert og flerreligiøst, og kategorisering og fordommer finnes ikke bare mellom ulike religioner, men også mellom troende og sekulære. En reell dialog må ta alle disse ståstedene på alvor, og vi mener derfor det er mulig for en ikke-troende formidler på et museum å lede og delta i en religionsdialog. Samtidig er det viktig å innse de

begrensningene et klassebesøk i en utstilling gir, der rammer knyttet til tid, antall elever og opplegg skaper føringer for samtale og dybde.

Metode og fokusområder

I 2012 utga Olga Dysthe mfl boka *Dialogbasert undervisning – kunstmuseet som læringsrom* (2012), der forskere observerer og analyserer dialogbasert undervisning i danske kunstmuseer. Boka har gitt impulser til å koble inn en ekstern observatør i undervisningsopplegg i *Homo Religiosus*.

266

Filosofen Helge Svare har gjennom en rekke år arbeidet med dialogisk metode i bedrifter, organisasjoner og fengsler. I *Den gode samtalen – Kunsten å skape dialog* (2006), kommer han med en rekke konkrete eksempler på bruk av dialogisk metode knyttet til teori og filosofi, som gir både inspirasjon og innsikt i hvordan samtaler kan åpne og lukke for videre tenkning. I flere av eksemplene hans brukes det imidlertid lang tid på dialogen, og i noen tilfeller møtes grupper flere ganger over måneder og år. I casene til Olga Dysthe mfl bruker de fleste klassene tre klokketimer på museet. I prosjektet på Perspektivet Museum har vi sett det som viktig at materialet blir relevant med tanke på en ordinær skole- og museumshverdag, og det er derfor satt av én klokke time per klasse i utstillingsrommet. I tillegg har noen lærere fått tilsendt spørsmål som tas opp i undervisningen før besøket.

Totalt fem klasser fra voksenopplæringen er observert i utstillingen, i tillegg til en videregående klasse der hovedvekten av elevene er etnisk norske. Formidler har også tatt imot en rekke referanseklasser der det er gjort notater, men observatør ikke har vært til stede. Litt ulike undervisningsopplegg er testet ut, men alle elevgruppene har fått en kombinasjon av kunnskap, egenarbeid i utstilling og dialog i plenum. I analysen vil hovedvekten legges på de flerkulturelle klassene der observatør har vært til stede, mens referanseklasser er benyttet for sammenligning og utfyllende informasjon.

Dialog i ulike kontekster – analyse av empiri

Observasjon av de ulike klassene som tok del i omvisningen i *Homo Religiosus*, viste at dialog foregår på flere arenaer, både i og utenfor museumsrommet. Gjennom utstillingen møter publikum samtidsdokumentasjon, kulturhistorie og kunst. Denne sammenflettingen av ulike elementer ga også utslag for dialogens rammer og forutsetninger. *Homo Religiosus* er en utstilling som ikke legger vekt på å formidle konkrete fakta om den enkelte religion, om dens utbredelse, religiøse dogmer eller trosvedkjennelse. Målsettingen er derimot – gjennom musikk, kunst, intervju og observasjon av troende – å skape et rom hvor man kommer tett på enkeltmennesket, samtidig som det åpnes for refleksjon over livets store spørsmål.

De fem klassene som deltok i prosjektet, består av elever fra ulike land og med ulike ferdigheter i norsk. Hver elev har med andre ord sine personlige forutsetninger og relasjoner, sine følelser og sin bakgrunn som påvirker dialogen og vilkårene for å inngå som medprodusent i en felles refleksjonsprosess og kunnskapsproduksjon.

Prosjektets hovedmål har vært å utvikle forståelse for religion gjennom dialog. Samtidig er religion et tema som vekker usikkerhet. Lærerne vi har vært i samtale med, påpeker at dialog om religion oppleves som utfordrende, og at det gjerne er et tema man reserverer seg mot å snakke om i klasserommet, i frykt for å støte andre eller i frykt for å skape motsetninger og konflikt. Lærerne uttrykker også at samtaler som knyttes til spørsmål om religiøst eller livssynsmessig ståsted, blottstiller elevenes personlige holdninger, og at de av

den grunn er mer «sårbare» utgangspunkt for dialog.

Lærerne hadde i forkant av besøket på Perspektivet Museum fått tilsendt informasjon om prosjektet, og blitt oppfordret til å diskutere med elevene om temaet «Religionsbyen Tromsø». Dette var gjennomført i varierende grad. Blant de klassene der temaet var løftet frem og diskutert i forkant, opplevde vi et større engasjement og mer intensitet i dialogen. De kjente temaet og hadde fått mulighet til å reflektere over dialogens utgangspunkt.

For å skape en god plattform for dialog startet alle besøkene med en kort introduksjon til prosjektet bak utstillingen *Homo Religiosus* samt de enkelte trossamfunn og troende som presenteres i utstillingen. Elevene ble introdusert for bilder av de ulike trossamfunnene i Tromsø, og mange ble overrasket over det religiøse mangfoldet i byen. Likedan brøt mange av bildene av byens religiøse bygg med assosiasjoner og forventninger til hvordan både kirkebygg og moskeer vanligvis fremstilles. Denne innledningsøkten bidro til å danne en felles kunnskapsbase og referanseramme for de enkelte elevene. De ble gitt mulighet til å stille spørsmål, men av tidsmessige grunner åpnet vi ikke for lengre dialoger innledningsvis.

Etter innledningsøkten ble elevene delt inn i grupper, der hver gruppe fikk et ark med spørsmål og refleksjonsoppgaver knyttet til de ulike elementene i utstillingen. Målsettingen var at de på egen hånd skulle bli kjent med utstillingen og samtidig reflektere sammen over inntrykk og opplevelser. Observasjonen av denne delen av besøket viste at spennet i de ulike gruppene var stort. Hos enkelte grupper fløt dialogen fra start til slutt, og hvert enkelt gruppe-medlem fikk komme til orde med sine synspunkt og vurderinger. Hos andre grupper var det tydelig at enkelte av utstillingens elementer fanget særlig interesse og ga grobunn for rike samtaler, mens andre refleksjonsoppgaver ikke åpnet for samme respons. I enkelte tilfeller hendte det også

268
at gruppeoppgavene strandet på grunn av mangel på språkkompetanse eller manglende samhandling i gruppen. Signe Nylend påpeker nettopp at samtale krever aktive og engasjerte aktører, hvor språket fungerer som et bindeledd mellom læring og samtale (2007).

Observasjonen viste at dialog ikke bare foregår mellom mennesker, men også mellom elever og utstillingens gjenstander. Gjenstandene i *Homo Religiosus* består av kunstinntallasjoner av kunstneren Lawrence Malstaf og utvalgte objekter som prosjektets informanter selv har fremhevet som sentrale elementer i deres personlige tro. Museet er nettopp et sted der møter mellom mennesker og gjenstander skjer. Å tilrettelegge for denne typen møter er en del av museenes *gjøren*. *Gjøren* innebærer i denne konteksten både det musene gjør for å få gjenstandene til å påvirke oss, og like fullt det som oppstår i møtet mellom gjenstanden og de besøkende. Som Damsholt og Simonsen understreker i artikkelen «Materialiseringer. Processer, relationer og performativitet» (2009) er materialitet noe som gjør og gjøres. Materiell kultur er noe prosessuelt, relasjonelt og performativt. Møtet mellom gjenstander, kunstinntallasjoner og elevgrupper har vi valgt å forstå som en dialog – en samhandling mellom ting og menneske. Gjennom observasjon av de ulike klassene var det tre kunstinntallasjoner som i særlig grad tiltrakk seg oppmerksomhet: en hylle med bøker som forvitrer til sand, en monter med en bok med sandkorn i bevegelse, og en fontene hvor en projeksjon av et ansikt speiles i den vibrerende vannflaten. På spørsmålsarket blir elevene bedt om å gjøre seg noen betraktninger om hvilken betydning den enkelte installasjonen kan ha. Grupper av elever studerer, kjenner på og samtaler – og leter ofte etter en bakenforliggende fasit: «Hva er den egentlige meningen?» Elevene er tydelig uvant med denne typen bruk av kunst i en museumsutstilling. Det

bryter med deres forventninger og syn på museet som en arena som formidler kunnskap – ikke spørsmål. I jakten på fasitsvaret henvender gruppene seg gjerne til læreren, til formidleren eller til observatøren og ønsker at vi skal avsløre det faktiske svaret. Når det går opp for den enkelte at et fasitsvar ikke eksisterer, blir dialogen med medelever og gjenstander en kilde til videre utforsking av sammenhengen mellom religion og livets mange store spørsmål: Hvor kommer religionene fra, hva er sammenhengen mellom dem, trenger vi noe å tro på, eksisterer det noe bortenfor livet her og nå?

Utstillingen *Homo Religiosus* nærmer seg den religiøse byen «nedenfra», gjennom personlige beretninger fremfor overordnede strukturer. Dette har

269 også påvirket vektleggingen av gjenstander. I motsetning til utstillingen *Våre hellige rom* (Bettum 2007, se også Bettum og Özcans bidrag i denne boka), der publikum ble gitt mulighet til å gå inn i komplette religiøse rom fra seks ulike menigheter, viser Perspektivet Museum kun enkelte objekter. Disse er ikke trukket frem ut fra deres særegne betydning for en religion eller trosretning, men fordi enkelte informanter har fremhevet dem som viktige for deres religiøse tro eller utøvelse. For publikum gjør trolig en slik fremstilling at kategoriseringen og kunnskapsformidlingen blir mer utydelig, og at det åpnes for en større synliggjøring av mangfold og dissonans. Kaffekoppen, valgt av en pastor i Jesuskirka i Tromsø, var det objektet som skapte størst undring. Flere elever i formidlingsopplegget antydte at de trodde den ikke hørte til i utstillingen, men var noe museumsansatte hadde glemt når de monterte eller rengjorde utstillingen. Under samtalene mellom elevene fremkalte disse gjenstandene nettopp diskusjoner om forventninger til religiøse gjenstander. Spørsmål om hvorfor et kors oppleves som et «riktig» religiøst symbol og en

Klassebesøk i utstillingen *Homo Religiosus*. Foto: Mari Hildung / Perspektivet Museum

270

kaffekopp som «feil», berørte elevenes forståelse for hva et religiøst liv kan være og romme.

Observasjon av elevgruppene viste at også andre gjenstander trer frem som dialogpartnere i *Homo Religiosus*. Først og fremst gjelder det elevenes mobiltelefoner. Mobiltelefoner har blitt en naturlig del av hverdagslivet og er aktive hjelpemidler på mange arenaer – også i en museumkontekst. Når det i formidlingsopplegget kommuniseres ord og uttrykk som er ukjente, legger språket en hindring for dialog. Mobiltelefonen er i denne sammenhengen en effektiv samarbeidspartner. Ord slås opp på Google Translate, uttrykk diskuteres, og nye meninger skapes. Også spørsmål knyttet til de enkelte religionene som er representert i utstillingen, googles og diskuteres. Mobiltelefonen er således et redskap som bidrar til å endre og utvide vilkårene for kommunikasjon. Men observasjonen viser også at den er en gjenstand som i enkelte tilfeller drar oppmerksomheten bort fra temaet og skaper et hinder for dialog og samhandling.

Etter at gruppene har gått gjennom oppgavearket, samles alle i en sirkel midt i utstillingslokalet. Tanken bak dette var at alle elevene skal ha mulighet

Dissonans kan åpne for at samtaler tar nye retninger. Foto: Mari Hildung / Perspektivet Museum

271

til å se hverandre. Ingen er her kroppslig sett hevet over de andre, og sirkelen kan slik være med på å skape en følelse av enhet og samhold. For mange av elevene bryter det å sitte i sirkel med vanlige former for klasseromsundervisning, og det er like fullt en uvant konstellasjon med tanke på museumskonteksten og forventninger til opplevelser i museumsrommet. Denne usikkerheten får også innvirkninger på dialogen. Samtalen mellom elevene starter ikke

umiddelbart, og formidler trer inn som leder av dialogen med åpne spørsmål knyttet til oppgavearket gruppene har jobbet med i forkant. I en elevgruppe er det mange kompliserte sosiale mekanismer som ikke alltid er lett for en utenforstående å fange opp. For museumsformidleren som leder dialogen, kan det derfor være langt mer utfordrende å få til en fruktbar dialog enn det er for en lærer som kjenner klassen godt.

Dynamikken i de ulike klassene gjør også at det er store forskjeller mellom gruppene, til tross for at opplegget som de enkelte klassene får ta del i, følger samme mal. Varierende språkferdigheter får konsekvenser for hvem som tør å ta ordet og styre dialogen, og observasjonen av gruppene viser at det ofte er noen elever som kommer til orde i større grad enn andre. Det kan henge sammen med språk, men også med trygghet rundt egen religiøsitet og ståsted. Takhøyde, toleranse og trygghet nevnes ofte som viktige forutsetninger for en fruktbar dialog (se Valle 2008). For noen elever kan det tenkes at museumslokalet ikke tilfredsstiller disse kravene. Selv om elevmassen er den samme, er konteksten, dialoglederen og temaet ukjent.

Ved klassebesøk til *Homo Religiosus* har PEM hatt som utgangspunkt at det er bedre å sette ord på tanker fremfor å skape et skinn av harmoni. Med utgangspunkt i utstillingselementer er døden et tema som ofte kommer opp i den avsluttende samtalen. Dialogene rundt døden viste seg å være de som skapte størst engasjement, men også i noen tilfeller konflikter. Under et av besøkene ble frontene spesielt steile mellom tre elever: en ikke-troende, en muslim og en ortodoks kristen. Etter hvert tok også de andre elevene i gruppen side i diskusjonen om et godt menneske uten gudstro umiddelbart kommer til helvete eller ikke. Gruppens lærer grep inn, og mente at det var best å avslutte samtalen. Hun fortalte i etterkant at hun fryktet at uenighetene om temaet kunne utvikle seg til fysiske sammenstøt mellom elevene.

Formidleren tolket situasjonen annerledes, og ville trolig ha fortsatt samtalen en stund til. I en religionsdialog vil det oppstå situasjoner der formidler blir usikker på hva man etisk sett kan tolerere, og hvor grensen for konstruktiv

272
samtale og nedbrytende konflikt går. Samtidig er det viktig at dialog ikke brukes til å glatte over, men at man tør å åpne for det konfliktfylte. Målet er en samtale som er utfordrende, men på samme tid tillitsskapende.

Med de rammene som finnes, er tiden som er avsatt til dialog, begrenset. Dette gjør det også vanskelig å få til en reell dialog – eller et «uenighetsfellesskap» – der elevene med sine ulike meninger inngår i en felles prosess med temaet religionsbyen Tromsø som utgangspunkt. Hovedformålet med dialogen er likevel ikke nødvendigvis det som blir sagt høyt i museumsrommet, men det som skjer inni elevene både under besøket og etterpå. Opplevelsene som elevene får ta del i *Homo Religiosus*, bygger opp under en refleksjonsprosess i den enkelte elev – som igjen kan stimulere vedkommende til å tenke gjennom egne standpunkter og holdninger.

Tilbakemelding fra lærere peker også nettopp på at tema, bilder, gjenstander og diskusjoner ikke glemmes, men at de utgjør en del av dialoger mellom elever, og mellom elever og lærere, også i etterkant av besøket. Det er kanskje også her den sterkeste virkningen av deltakelse i religionsdialog i museumsrommet kan spores. Samtalene fortsetter, undringen blir utgangspunkt for nye samtaler, og kunnskapene man tilegner seg, kan på sikt bidra til større forståelse og toleranse.

Oppsummerende refleksjoner

Da Perspektivet Museum startet formidling i utstillingen *Homo Religiosus*, ble

de ansatte raskt oppmerksomme på at engasjementet i flerkulturelle klasser var stort. Det syntes som om en del mennesker fra land og regioner der religion er en sentral del av samfunnet, følte forvirring i en by og et land med få religiøse strukturer. Mange hadde behov for å snakke om en tematikk som er sentralt i livet deres, men som i liten grad er del av en norsk skolehverdag. Besøkene gjorde museet bevisst på at det trengs arenaer for samtaler og dialog rundt religion, der ikke bare spesielt interesserte får uttrykke seg. Med dette som bakteppe har PEM gjennom utstillingen *Homo Religiosus* ønsket å utforske museet som en arena for religionsdialog. Utstillinger som denne bidrar til økt kunnskap og hjelper oss til å se og anerkjenne hverandre som likestilte – på tvers av ulike uttrykk. Som Hauan og Maurstad understreker i artikkelen «Universitetsmuseenes gjøren»: «[...] museer har makt til å skape virkeligheter. Museer har også makt til å endre virkeligheter» (2012:18).

273

En vektlegging av dialogarbeid har blitt løftet frem som et utgangspunkt for å bygge forståelse og respekt ved å identifisere felles verdier og mål for det samfunnet vi lever i. Dialogen er her tenkt som et redskap til å «avmystifisere» og bryte med fordommer. Gjennom utprøving av et dialogbasert formidlingsprosjekt har vi erfart at dialogen som redskap for refleksjon rundt religiøs mangfold har «gode og dårlige faser», og at den er vanskelig å måle. Likevel er det lett å forestille seg effekten av det totale fraværet av dialog. Vi trenger dialog og dialogens metode, nettopp fordi den på sitt beste avkler og nyanserer, gir læring, og synliggjør sammenhenger. Selv om vi opplevde utfordringer med å få til en religionsdialog der alle elever bidrar med sine synspunkt, er tilbakemeldingene fra prosjektklassenes lærere at besøket i utstillingen har skapt verdifulle refleksjoner blant elevene og bidratt til ettertanke rundt temaet «religionsbyen Tromsø».

Kilder

- Bakhtin, Mikhail M. (2004). Dialogic Origin and Dialogic Pedagogy of Grammar: Stylistics in Teaching Russian Language in Secondary School. *Journal of Russian and East European Psychology* 42 (6), 12–49.
- Bettum, Anders (2007). Våre hellige rom – seks religioner på vandring. Oslo Museum.
- Christensen, Hans Dam (2012). Mellom formidling og kommunikasjon? I Hauan, Marit Anne og Anita Maurstad (red.), *Museologi på norsk: Universitetsmuseenes gjøren* (s. 123–140). Trondheim: Akademika Forlag.
- Damsholt, Tine og Simonsen, Dorthe Gert (2009). Materialiseringer: Processer, relasjoner og performativitet. I Damsholt, Tine; Simonsen, Dorthe Gert og Mordhorst, Camilla (red.), *Materialiseringer: Nye perspektiver på materialitet og kulturanalyse* (s. 9–39). Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Dysthe, Olga, Bernhardt, Nana og Esbjørn, Line (2012). *Dialogbasert undervisning – Kunstmuseet som læringsrom*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Døving, Cora Alexa og Kraft, Siv Ellen (2013). Det handler om å være herre i eget hus – «islam i Tromsø»: en føljetong i regionavisen Nordlys. I Døving, Cora Alexa og Kraft, Siv Ellen: *Religion i pressen* (s. 149–171). Oslo: Universitetsforlaget.
- Eriksen, Lars Laird (2014). *Uenighetsfellesskap: Blikk på demokratisk samhandling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- 274
- Fremmerlid, Astri (red.) (2008). *Flytende russisk – Sjømenn frå øst møter Tromsø*. Tromsø.
- Grung, Anne Hege og Leirvik, Oddbjørn (2012). Religionsdialog, identitetspolitikk og kompleksitet. *Norsk antropologisk tidsskrift* 23 (1), 76–84.
- Gilhus, Ingvild Sælid og Mikaelsson, Lisbeth (red.) (2007). *Verdens levende religioner*. Oslo: Pax forlag.

- Gilhus, Ingvild Sælid og Mikaelsson, Lisbeth (2007). *Kva er religion?* Oslo: Universitetsforlaget.
- Hansen, Ole Henrik Borchgrevink og von der Lippe, Marie (2006). *Ett fag – mange muligheter. En praktisk håndbok i kristendoms-, religions- og livssynskunnskap*. Kristiansand: Høyskoleforlaget AS – Norwegian Academic Press.
- Henriksen, Jan-Olav (2000). Utenfra og innenfra. Skissestreker til forståelsen av postmoderne religion. I *Religion og Livssyn 12* (1), 16–19.
- Hauan, Marit Anne og Maurstad, Anita (2012). Universitetsmuseenes gjøren. I Hauan, Marit Anne og Maurstad, Anita (red.), *Museologi på norsk: Universitetsmuseenes gjøren* (s. 13–32). Trondheim: Akademika Forlag.
- Jacobsen, Knut A. (2005). *Verdensreligioner i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Leirvik, Oddbjørn (2007). *Religionspluralisme – Mangfald, konflikt og dialog i Norge*. Oslo: Pax forlag.
- McGuire, Meredith B. (2008). *Lived Religion. Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford University Press.
- NOU 1996:7 *Museum: Mangfold, minne, møteplass*. Kulturdepartementet.
- Nylend, Signe (2007). Å lære ved å samtale? – om samtalens læringspotensial. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.
- Repstad, Pål (2000). *Religiøst liv i det moderne Norge: Et sosiologisk kart*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Skeie, Geir og von der Lippe, Marie (2009). Does Religion Matter to Young People in Norwegian Schools? I P. Valk, G. Bertram-Trost, M. Friederici og C. Beraud (red.), *Teenagers' Perspectives on the Role of Religion in Their Lives, Schools and Societies* (s. 269–301). Münster: Waxmann Verlag.
- Svare, Helge (2008). *Den gode samtalen – kunsten å skape dialog*. Oslo: Pax forlag.
- Valle, Ingvild Åtland (2008). *Dialog – i lys av teori og praksis. En undersøkelse av oppfatninger av dialog blant religionslærere i videregående skole*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo.